

Tarihsel Oluşumlar İle Siyasa Felsefesi Arasındaki Bağ Işığında Türk Dış Politikası: Yeni(Den) Odaklanma İhtiyacı

Doç. Dr. Burcu BOSTANOĞLU

ABSTRACT

In the scope of contemporary political transformation, classic epistemological tools and concepts are not likely to suffice in understanding and interpreting the world phenomena. The world is going through a process where social forces and determinants incrementally tend to resemble those of a holonomic "global" society. Within this systemic whole, states, not as sole and unproblematic actors of the international scene as assumed by some, but as adaptable and adaptive components of the global structure, will only reluctantly relinquish their influence in the political sphere; hence the concept of state has to be reevaluated and redefined hermeneutically but leaving no room for wanton interpretations. Thus, international affairs of governments and hereby that of Turkish foreign policy, will be attended to as what they really are: An element in the whole of social noemasis and noesis and hence a subject not of a discrete and isolated discipline but of the social sciences; mainly sociology.

GİRİŞ

11 Eylül sonrasında, çarpıcı bir biçimde bir kez daha dünyanın global özelliği gözler önüne serildi. Görüldü ki, çağdaş global sistem, nitelikleri belirgin biçimde ayrımlaşmış 17-18. yüzyıl tipi devletlerin, birinin kazanıp diğerinin kaybettiği; literatürdeki "sıfıra müncer olan oyun" anlayışının kavrayabilirliğinin çok ötesinde karmaşık öğeler içermektedir. Artık uluslararası bir nitelik taşıyan bu modern sistem ilişkileri, tarihten yapılan analogiler ve döngüsel bir tarih anlayışı ile çözümlenemeyecek bir karmaşıklık arzemektedir. Dünya, toplumsal kuvvetlerin ve belirleyicilerin adeta bir "global" toplumu biçimlendirdiği bir bütünü andırmaya başlamaktadır. Bu koşullarda, dünya politikasını kavramak ve projeksiyonlar yapabilmek için de, toplumsal ve siyasal bileşkeye, bölünmüş parçalar içinde değil; bir kompleks bütün olarak bakmak gerekmektedir. Dünyayı, problemleriyle birlikte olduğu ya da bulunduğu gibi almak yerine, olduğu ya da bulunduğu halini de bir problem olarak ele alarak, gerçeğin "*sürekli bir şimdiki zamanda*" var olduğu biçiminde değil, olguları "*süregiden bir tarihi oluşum*" perspektifiyle ele almak artık bir zorunluluktur. Varolan kurumlar, güç ve siyaset ilişkileri, kendi başlarına kalıcı ve veri gerçekler değil; belirli tarihsel süreçlerin her an değişmelere uğrayan veya uğrayabilecek olan ürünleridir.

Dünya arenasındaki ilişkiler de, temel toplumsal ilişkilerin kurallarını izlemektedir. Askeri - stratejik, ekonomik veya jeopolitik dengelerdeki

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

değişiklikler diye yorumlanan değişmeler; özünde toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, artık, dış politikayı devletten devlete yürütülen bir faaliyet gibi gören yaklaşımlar yadsınırken, politik toplumun, yani, dar anlamda, 'devletin' güdülenmesinde sivil toplum öğelerinin etkileşimi özellikle vurgulanmaktadır. Geleneksel anlayışa göre, dünya politikasında, devleti kendi başına hareket edebilen bir varlık gibi gören varsayım da, yine toplumsal ilişkiler ve toplumsal yapı ile bağlantılı olarak tanımlanan bir devlet anlayışına yerini bırakmaktadır. Günümüzde yaşanan değişim sürecinde, devlet bu sistemde hem uyum sağlayabilen, hem de uyum sağlamaya yarayan bir yapısal değişiklik içine girerek, iktidar ve etkinliğini koruma durumundadır ve bu bakımdan yeniden tanımlanması gereken bir varlıktır.⁽¹⁾ Türk dış politikasının temel yönelimlerini teşhis etmek ve yeni yüzyıla yol alırken projeksiyon yapabilmek için de, Türkiye'de devletin genel yapısını ele almak aydınlatıcı olacaktır. Sonuçta, devlet, 'aktör' ya da 'ajan' olarak dış politikayı yürütürken, 'ulusal çıkar' tanımını, ekonomik ve sivil toplumsal kuvvetlerin politik toplum ile etkileşiminin sentezine göreli olarak yapmaktadır.

Bir fenomen olarak, devletin dünya politikasındaki işlevinin toplumsal yapılar ile ilişkilerini daha net görebilmek bakımından, iki farklı toplumsal örgütlenmeye göreli oluşan, iki farklı devlet tiplmesi üzerinde durmakta yarar vardır : Fikri temeli Locke'a kadar geri götürülebilecek, etkin ve kendini düzenleyebilen bir sivil toplum - politik toplum etkileşiminde belirginleşen devlet tipi ile; Hobbes çizgisinde, politik kapasiteyi merkezileştiren ve bu merkezi güçle sivil toplumu tepeden baskı altına alan devlet. Hobbesian devlet tarzı, sivil toplum ile bütünleşmeyen bir özellik göstermektedir. Rıza (consent) ögesinin zorlamaya (*coercion*) hipostatize olduğu bu toplumsal yapıda devlet, bir anlamda, meşruiyeti için 'şeyleştirilmek' (reification); yani başlı başına bir varlığa dönüştürülmek durumundadır. (Gill,1993:39) Türk dış politikasının karakteristiklerini teşhis etmek bakımından, devletin genel yapısını yukarıdaki tiplmeye göre değerlendirdiğimizde görmekteyiz ki; Türkiye'nin devlet yapısı, Hobbesian bir nitelik taşımaktadır. Olduğu kadarı ile, sivil toplumsal ve ekonomik kuvvetler merkezi otoritenin ağırlığı altındadır. Devlet, objektif ve subjektif olarak başlı başına bir varlık, 'şeyleşmiş' bir güç merkezidir. "Ulusal çıkar" tanımı, tek taraflı olarak devletin belirlediği kavramlar ve ideolojilerle oluşmakta, politika da, bu şekilde tanımlanan çıkarlara göre biçimlenmektedir. Politik ve sivil toplumun "çıkarları", sivil ekonomik ve toplumsal öğelerle bir etkileşim içinde değil, politik toplum tarafından saptanmakta ve tanımlanmaktadır. Türk ekonomisinin üretim ve sermaye olarak iç pazardan dış alanlara açılması, hayli yeni sayılabilecek bir olgudur. Dolayısıyla, sivil ekonomik öğelerin yönlendirici baskı ve ideolojiler yaratmak, politikayı kurumsallaşmaya zorlamak yönündeki etkinliği de, henüz devleti sınırlayan sentezler yaratabilecek düzeye

erişmemiştir. Geleneksel dış politika stratejisi olarak da, Türkiye, kendi topraklarının ve sınırlarının bütünlüğünü, çevresindeki ülkelerin de toprak bütünlüğünü gözetken statükocu politikaları benimsemekle güvenceye alma yolunu tercih etmiştir. "Ulusal çıkar"ın tanımında sivil toplum kuvvetlerinin devlet ile bir senteze ulaşması söz konusu olamayınca, politik toplumun, tanımın merkezine, "şeyleştirilmesinin" en ampirik ögesi olan toprak sınırlarını yerleştirmesi de doğaldır. Klasik devlet tanımının merkezinde de, toplumsal kuvvetlerin etkinlik sınırlarını "mülk" (*territoriality*) anlayışı ile kısıtlayan bir kavramsallaştırma bulunmaktadır. Oysa, bu tanım, global ilişkilerde sosyal güçlerin sınırları aşan etkinlik ve etkilerini gözardı etmektedir. Kuşkusuz, bir devletin, ülkenin ve vatandaşlarının en önde gelen hakları arasında toprak ve vatan bütünlüğünü korumak yer almaktadır. Ancak, gerek güvenliğin kavramsal tanımında, gerek sağlanması için gereken tedbirlerin belirlenmesinde gerekse de alınacak önlemlerin toplumsal ve ekonomik maliyetinin kararlaştırılmasında ve karşılanmasında, sivil toplumsal ve ekonomik kuvvetlerin politika oluşturma sentezlerine katılması halinde, ortaya çıkan siyasanın, toplumsal maliyeti en aza indirme olasılığını arttıracığı da varsayılabilir. Devleti ve devletlerarası sistemi 'şeyleştirmek' yerine; devletin doğasını, sivil toplum - politik toplum etkileşiminin karmaşası içinde değerlendirmek, devlet gücünün ekonomi ve toplumdaki anahtar kuvvetlerin dinamiğine ne ölçüde bağımlı olduğunu görmek, dünyaya açılımda kapsayıcı yeni kavramsal yapılara ulaşmayı kolaylaştıracaktır. (Bostanoğlu, 1998)

Türkiye'de politik toplumun, historiogenetik olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen ideolojik mirası ve yönelimi, toprak bütünlüğü ideasına odaklı bir güvenlik sorunsalının dış politikanın başlıca hareket noktası olarak belirmesine yolaçmıştır. Her devletin ve ülkenin siyasal öncelikler sıralamasının başına koyduğu bu ideal, ekonomik ve politik çıkar tanımlarıyla bütünleşmediği için, Türk dış politikasının akışkanlığını yavaşlatan bir öge olmuştur. Statükoculuğu içinde barındıran bu yaklaşım çerçevesinde oluşan Türk dış politikasında, ekonomik ve politik çıkarların aktif biçimde aranmasını ön plana koyan bir uluslararası siyasa felsefesi ve bu felsefe doğrultusunda ilişkilerin projelendirilip, planlandığı bütünsel bir siyasetten ziyade ve de sorunları öngörmek ve etkilemek yerine, ortaya çıktıkça pratik ve ampirik tepkiler gösteren bir çizgi izlenmiştir. Oysa artık bugün, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde, bir devletin ya da ulusun, globalleşen dünyada klasik tanımına sığmayan sınırları ile bağımlı olmayan çok yönlü ve çok çeşitli çıkarlarını da tanımlayabilmesi bir gerekliliktir.

Türkiye, 21.yüzyıla girerken, hala bölgesindeki öndelik yarışında en büyük potansiyele sahip ülkedir. Ekonomik yapılanması değişen Türkiye, mal hizmet ve sermaye ihraç edebilen ülkeler arasında yer almaya başlamıştır. Bir başka deyişle, geleneksel, riskten kaçan tek boyutlu güvenlik yönelimli politikasını aktif ekonomik ve siyasal çıkarlar doğrultusunda irdelenecek kavramsal açılımlara ihtiyaç duymanın da eşliğindedir. Türkiye için global planda konumunu ve alternatiflerini tanımlayan bilgi ve bilişimi üretecek, anlamlandırarak referans çerçeveleri gerektiği açıktır. Ancak, değişen dünyadaki konumunu da değiştirmek zorunda olan, geliştikçe politik yapısı gibi, politika oluşturma yapıları üzerindeki baskılar da değişen Türkiye gibi bir ülkenin; tarihsel oluşumlar ile siyasa felsefesi arasındaki bağı, kavramsal şemalarına yansıtması yeni politik rol potansiyellerini hatalarını yinelemeden kavrayabilmek açısından önemli görünmektedir.

Politikaların sivil ve ekonomik toplumsal kuvvetlerden bağımsız biçimde, sadece siyasal toplum içinde ve onun belirlediği amaçlara göre oluşturulması, gerçekçilik adına, gerçeğin olduğundan farklı algılanmasına yolaçabilmektedir. Yıllarca, Türkiye'nin, dış politikasını saptarken, kendi stratejik ve politik önemini başkalarının çıkarları açısından taşıdığı değere göre ölçmesinde görülebildiği gibi, ödünç alınan bir mantıktan özgül ilişkileri çözümlenmekte yararlanabilmek için, önce o mantığın ortaya koyanların işine ne zaman, nasıl ve nerede yaradığının koşullarını bilmek gerekmektedir. Bilindiği gibi, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi Türkiye'nin dış politika felsefesinde belirleyici bir rol oynamıştır. İki savaş arası dünyanın politik coğrafyası ve koşulları ile, genç bir devlet olarak Türkiye'nin özgül siyasal ve ekonomik konumunu ülkenin bağımsızlığı felsefesiyle bağdaştıran bu ilke; bir anlamda global bir politika anlayışını da dile getirmektedir : Atatürk, Türkiye'nin ilişkilerini, bir parçası olduğu 'cihan'ın koşulları ile koşutlaştırmıştır. Türkiye, 1923-1938 döneminde en az 1945 sonrasındaki kadar duyarlı olan güvenliğini bir yandan kısa bir süre önce savaşmakta olduğu ülkeler de dahil olmak üzere Batı ile iyi ilişkiler geliştirerek; bir yandan da bölgesel etkinlik arayışları içine girerek, barışçı ama etkin bir politika ile; uluslararası ilişkilerinin ekonomik boyutunu da gözden kaçırmaksızın sağlama yoluna gitmiştir. Bu dönemde, ulusal çıkar anlayışı, güvenlik yanında refahı da gözetken ortak bir politik - ekonomik perspektiften yola çıkılarak belirlenmiştir. Ancak, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi, giderek, ulusal güvenlik adına izlenen edilgen politikaların içine sığdırılmaya çalışıldığı bir retoriğe dönüştürülmüştür. Mustafa Kemal'den sonra, özellikle çok partili dönemde bu ilke bütün hükümetlerin ve partilerin programlarında yer almakla birlikte, "barışı" ulusal ve global planda etkinlik ile koşutlayan boyutu, siyasal

pratiğin dışında bırakılmış, ilke, salt retoriğine indirgenmiştir. Türkiye'nin bugünkü uluslararası etkinliğinin zayıflığı, ulusal çıkar tanımının sınırlar ötesi ekonomik-politik çıkarları içermeyişi, salt güvenlik endişeleri ile belirlenmesinin bir türevidir.

11 Eylül sonrasında dünya sistemi, özellikle Türkiye'nin dahil olduğu stratejik ve merkezi sayılabilecek bir coğrafyada ciddi sürtüşmelere tolerans gösterecek bir özellik taşımamaktadır. Türkiye, yıllardır taşıdığı sorunların yanısıra, yeni dünya oluşumunda kendisine çok daha etkin bir politik - ekonomik yer edinmek açısından da dış ilişkilerini hızla örgütlemek durumundadır. Bu koşullarda, Türkiye'nin dış politikasını temellendirdiği bütün kavramları, ve bu arada özellikle 'ulusal çıkar' kavramını baştan tanımlayacağı, politik bilşini yeniden bir kavramsal referans çerçevesinde örgütleyeceği yaklaşımlara yönelmesi bir zorunluluktur. Bu epistemolojik süreç, artık edilgen ve tepkisel biçimde tasarlanan ve çözümsüzlüklerin sürekliliğinden rahatsızlık duymayan yaklaşımların belirleyiciliklerini hızla yitirdikleri çağdaş dünyada, etkin ve etkili olmak isteyen bir ülkeyi, vazgeçilmez olarak politik bilş üslubunu geliştirmeye zorlamaktadır. Uluslararası İlişkilere sosyolojik bir yaklaşımın benimsenmesi ile genelgeçer, iç politik, hatta popülist istek ve beklentileri doyurmaya yönelik, anlamları muğlak retorikler yerine, uluslararası çıkarların belirginleştiği bir siyasal felsefe ışığında, pratiğe rehberlik edecek bütünsel ve kapsayıcı bir söylem yaratmak, uluslararası etkinlik arayışında en az maddi güç kadar ağırlık taşımaktadır. Türkiye, bölgesinde ve dünyada daha aktif bir etkinlik üstlenmesi için dayatan tarihi kaçınılmazlığa direnmek istemiyorsa, düşünme, bilme ve karar verme süreçlerini aydınlatacak ve en geniş global perspektifleri önüne serecek yöntemi benimsemek zorundadır.

NOTLAR:

(1) Bu konu, Fernand Braudel Center tarafından Northwestern University (Illinois)'de 1998'de düzenlenen, *Political Economy of World System (PEWS)* 22.Yıllık Konferansı'nda sunduğum ve Immanuel WALLERSTEIN tarafından değerlendirilen "Hegemony: Thinking About Competition and Collusion in *tandem*" başlıklı bildiride detaylı olarak ele alınmıştır.